

Andrzej STROYNOWSKI

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Reformy w Hiszpanii (1782–1792) w świetle doniesień „Pamiętnika Historyczno-Politycznego”

Streszczenie

Czasopismo ks. Piotra Świątkowskiego odgrywała ważną rolę w kształtowaniu świadomości politycznej Polaków w latach 1782–1792. Szczególną zasługą tego czasopisma było dostarczanie szerokiej wiedzy o sytuacji politycznej, ekonomicznej i społecznej, a głównie o oświeceniowych reformach w Europie. Wśród krajów, które omawiał ks. Świątkowski znajdowała się również Hiszpania. Traktował ją jako kraj na podobnym do Polski poziomie rozwoju. To miało być inspiracją do podejmowania w Polsce reform podobnych do realizowanych w Hiszpanii.

Słowa kluczowe: Oświecenie, Hiszpania XVIII w., Piotr Świątkowski, Karol III Burbon, Karol IV Burbon.

„Pamiętnik Historyczno-Polityczny”¹, wydawany przez ks. Piotra Świątkowskiego² w latach 1782–1792 był niewątpliwie najbardziej opiniotwórczym czasopismem czasów stanisławowskich, którego analizy wyraźnie wpływały na poglądy

¹ Pierwszy jego numer ukazał się w październiku 1782 r. Początkowo, w latach 1782–1783 czasopismo nosiło nazwę „Pamiętnik Polityczny i Historyczny. Przypadków, Ustaw, Osób, Miejsc i Pism wiek nasz szczególnie interesujących”. Od początku 1784 r. przyjęło nazwę „Pamiętnik Historyczny i Polityczny. Przypadków, Ustaw, Osób, Miejsc i Pism wiek nasz szczególnie interesujących” i od stycznia 1788 r. ostateczny tytuł „Pamiętnik Historyczno-Polityczno Ekonomiczny. Przypadków, Ustaw, Osób, Miejsc i Pism wiek nasz szczególnie interesujących” [dalej: „PHP”].

² Andrzej GRODEK, *Ks. Piotr Świątkowski, statysta polski końca XVIII w.*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 1934, R. 3, s. 199–212; Irena HOMOLA DZIKOWSKA, *Pamiętnik Historyczno-Polityczny Piotra Świątkowskiego 1782–1792*, Kraków 1960; Irena ŁOSSOWSKA, *Piotr Świątkowski*, [in:] *Pisarze polskiego Oświecenia*, red. Teresa KOSTKIEWICZOWA, Zbigniew GOLIŃSKI, t. II, Warszawa 1994, s. 305–319.

elit politycznych, co ujawniało się nawet w trakcie dyskusji sejmowych³. Pismo to konsekwentnie propagowało konieczność podejmowania reform gospodarczych i społecznych, jako warunkujących wszechstronne wzmocnienie państwa⁴. Stąd wśród zawartych w nim artykułów zdecydowana większość poświęcona była właśnie prezentacji tych zagadnień. Taki dobór treści, jak też konsekwentnie proreformatorski ton zamieszczanych w nim artykułów miał służyć pobudzaniu społeczeństwa polskiego do aktywności gospodarczej oraz do podejmowania przez jego elitę nowych inicjatyw politycznych i ekonomicznych. Dlatego też szczególnie wiele miejsca poświęcano prezentowaniu osiągnięć innych państw, zwłaszcza tych najbardziej zacofanych, które dzięki reformom potrafiły dokonać istotnego postępu politycznego, gospodarczego i cywilizacyjnego. Oczywiście najwięcej miejsca poświęcano sąsiednim mocarstwom, które dzięki oświeceniowym reformom miały osiągnąć potęgę i zapewnić sobie przewagę nad Rzeczpospolitą. Bardziej dydaktyczny charakter, dostosowany do rodzimej sytuacji, miały odniesienia do państw bardziej odległych i równie zacofanych jak Polska. Z tego względu ks. Świątkowski tak chętnie korzystał z opisów stanu i skutków reform w Hiszpanii, na ich przykładzie obrazując zgubne skutki zacofania, braku aktywności gospodarczej i edukacji społeczeństwa. Tam też szukał uzasadnienia dla swojego przekonania o zasadności podejmowania reform, dających szansę na wzmocnienie państwa⁵. Ta moralizatorska pasja, typowa przecież dla publicystyki i całej literatury Oświecenia, prowadziła chyba do pewnej selekcji materiałów, chociaż przewijający się stale obraz bardzo poważnego zacofania państw Półwyspu Iberyjskiego opierał się na informacjach czerpanych z Zachodu, szczególnie krytycznie opisujących warunki podróży⁶. Na teorii fizjokratyzmu opierał też zasadniczą część swoich ocen sytuacji gospodarczej, stale podkreślając znaczenie rolnictwa⁷. Dla nas jed-

³ Andrzej STROYNOWSKI, *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020, s. 10, 30, 73. To oddziaływanie artykułów „PHP” na społeczeństwo szlacheckie było już wielokrotnie podkreślane przez dawniejszych badaczy (Tadeusz Korzon, Władysław Smoleński, Piotr Chmielowski, Julian Marchlewski, Władysław Grabski, Aleksander Świętochowski, Stanisław Górski i in.) i zestawiane z wpływami „Gazety Warszawskiej” ks. Stefana Łuskiny. Vide: I. HOMOLA DZIKOWSKA, op. cit., s. 5–8; Jerzy ŁOJEK, *Gazeta Warszawska ks. Łuskiny*, Warszawa 1959; idem, *Historia prasy polskiej*, t. I, Warszawa 1976.

⁴ Celina BOBIŃSKA, *Spoleczno-ekonomiczne idee polskiego Oświecenia*, „PH”, t. 42: 1951, s. 82–106.

⁵ Ten kierunek porównywania losów tak odległych, a jednocześnie bliskich sobie państw podjął w XIX w. Joachim LELEWEL, *Historyczna paralela Hiszpanii z Polską w XVI, XVII, XVIII wieku*, Warszawa 2006.

⁶ Katarzyna STELMASIAK, *Codziennosc hiszpańska drugiej połowy XVIII wieku w świetle korespondencji Johna i Sarah Jay*, „AUL.FH”, nr 70: 2001, s. 5–23.

⁷ Nieraz wręcz powielał myśli Franciszka Quesnaya, głównie podkreślając znaczenie pracowitości i aktywności gospodarczej, jako warunkujących możliwość rozwoju państwa, vide: Zygmunt PIETKIEWICZ, *Wstęp*, [in:] François QUESNAY, *Pisma wybrane*, przekł. Barbara PIETKIEWICZÓWNA, Kraków 1928, s. 5–76. Por. Edward LIPiŃSKI, *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej do końca XVIII wieku*, Wrocław 1975; Waclaw STANKIEWICZ, *Fizjokratyzm*, Warszawa 1982.

nak najważniejsze jest ukazanie jego wiedzy na temat sytuacji społecznej i gospodarczej Hiszpanii, a zwłaszcza oceny dokonujących się w niej reform i możliwości przeniesienia ich na grunt Polski, chociaż oczywiście wprost nie wyrażał takich sugestii.

Ogólny obraz sytuacji w Hiszpanii

Pierwsze informacje o stanie społeczno-gospodarczym Hiszpanii pojawiły się w „Pamiętniku” już wkrótce po jego powstaniu. Wyłaniający się z nich obraz nie mógł być zbyt optymistyczny, ponieważ w tym właśnie czasie kończył się okres wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki, w której Hiszpania wzięła udział, ponosząc szereg porażek militarnych⁸, jak też ogrom kosztów jej prowadzenia. W rezultacie pierwsze informacje ks. Świtkowskiego musiały skupiać się na negatywnych skutkach wojny, w trakcie której Hiszpania stanęła wobec poważnego – i dość nieoczekiwanego – problemu braku pieniądza kruszcowego, co utrudniało nawet wymianę towarowo-pieniężną, jak też stwarzało trudności w ściąganiu podatków. Problem ten pojawił się na skutek wojennych utrudnień, czy nawet zatrzymania transportu kruszców z hiszpańskich kolonii w Ameryce Południowej. W tej sytuacji zaczęto wypuszczać banknoty (do obiegu skierowano bilety skarbowe na sumę 450 mln reali), które jednak nie miały pokrycia w złocie i srebrze. W rezultacie ludność nie chciała ich przyjmować, co doprowadziło do załamania handlu. W tej sytuacji król musiał zaciągnąć w Holandii kredyt, mający zapewnić poprawę płynności banknotów, ale i tak z gwarantowanej kwoty 78 mln reali tylko połowa miała rzeczywiste pokrycie. Dopiero zakończenie wojny i dotarcie dochodów z kolonii pozwoliło na poprawę sytuacji i rozpoczęcie skupu pieniądza papierowego (biletów skarbowych). Jednak i tak konieczna okazała się nowa pożyczka zagraniczna w wysokości 180 mln reali (czyli 71 mln złp). Te problemy miały również odbić się na cenach żywności, jak też doprowadzić do podniesienia o 15% ceł na towary luksusowe (klejnoty, jedwab i przyprawy)⁹. Pomimo tych problemów w Hiszpanii postępował jednak stały wzrost liczby mieszkańców. Tu dla ks. Świtkowskiego szczególnym zaskoczeniem był wzrost liczby mieszkańców Madrytu, w którym w 1783 r.

⁸ Szczególnie kompromitującą i kosztowną porażką zakończyła się próba odzyskania Gibraltaru, vide: Andrzej STROYNOWSKI, *Hiszpańskie oblężenie Gibraltaru 1779–1783 w świetle „Pamiętnika Historyczno-Politycznego”*, [in:] *Sily morskie Rzeczypospolitej Polskiej w bałtyckim i światowym systemie bezpieczeństwa na morzu. Księga jubileuszowa prof. dr hab. Andrzeja Makowskiego*, red. Krzysztof ROKIĆŃSKI, Gdynia 2020, s. 404–424.

⁹ *Hiszpania*, „PHP”, kwiecień 1783, s. 451–453. Warto zauważyć, że wkrótce i w Polsce pojawiła się krytyka zbytku dworu, vide: Krystyna ZIENKOWSKA, *Stanisław August Poniatowski*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 244; A. STROYNOWSKI, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005, s. 340.

urodziło się 4686 i zmarło 3664 ludzi, co było pewnym wyjątkiem na tle innych miast europejskich, w których przeważała liczba zgonów. Zawarto też 1533 małżeństw¹⁰.

Dla przedstawienia sytuacji ekonomicznej Hiszpanii korzystał głównie z informacji czerpanych z niemieckich prac Georga Forstera¹¹, odwołującego się też do angielskich „Wiadomościach Statystycznych”, wydanych w 1784 r. W oparciu o nie wskazał na poważne zmiany w wysokości dochodów skarbowych Hiszpanii, które w roku 1775 wynosiły 6 700 000 funtów szterlingów, w 1776 – 6 500 000, w 1777 – 6 850 000, w 1778 – 6 530 000, w 1779 – 6 000 000, w 1780 – 5 650 000, w 1781 – zaledwie 4 320 000, by w 1782 wzrosnąć do 5 000 000 funtów szterlingów. Ten spadek dochodów w czasie wojny o niepodległość angielskich kolonii w Ameryce miał głównie wynikać z wadliwego systemu podatkowego, powodującego zastępowanie brakujących dochodów zwyczajnych wprowadzaniem podatków nadzwyczajnych i ich bezwzględnym ściąganiem. Nawet zaległości podatku na wojnę, obciążone 10% odsetek rocznie, były ściągane w wiele lat po jej zakończeniu¹². Przeliczając średnie dochody Hiszpanii w wysokości 6 331 899 (powołując się na Edwarda Clarka¹³) na polską walutę określił je na 228 000 000 złp¹⁴. Według tych wyliczeń Clarka wskazywał ks. Świtkowski na możliwość uzyskiwania przez skarb królewski w Hiszpanii 3 373 288 funtów szterlingów, przy równoczesnej szansie na ograniczenie jego wydatków do zaledwie 2 957 610. Jednocześnie wskazywał na nieproporcjonalnie wysokie koszty poboru podatków (sięgające nawet 2 mln funtów), wynikające z zatrudnienia aż 53 800 rozmaitych urzędników, których płaca mogła być przeznaczona na inne potrzeby państwa: wojsko, przemysł i rolnictwo. Uznawał jednak, że i tak miało to być nieco lepiej niż w czasie panowania Filipa V, gdy jego minister Miguel de Zavala y Auñón (Świtkowski jego nazwisko podał w wersji Zabala) obliczał wysokość wszystkich ściąganych

¹⁰ *Tabele Ludzi umarłych i urodzonych w r. 1783 w przedniejszych miastach Krajów Europy z uwagami*, „PHP”, kwiecień 1784, s. 339 (337–342). Dane te nie zostały skomentowane, gdy w odniesieniu do innych wielkich miast wskazywano na przewagę liczby zgonów na liczbą urodzin, uznając to za zjawisko naturalne i dziwiąc się tylko występowaniu osób długowiecznych w Londynie, gdzie wśród zmarłych były nawet dwie, które osiągnęły wiek 106 lat. Wskazywano też na wysoką śmiertelność dzieci (do 7 roku życia), które stanowiły blisko połowę wśród zmarłych. Ibidem, s. 338.

¹¹ Georg Forster (1754–1794) już wcześniej wydał tom: *Wöchentliche Nachrichten von neuen Landcharten, geographischen...*, Berlin 1781. Conf. Dorota SIDOROWICZ, *Udział czasopism Piotra Świtkowskiego w niemiecko-polskim transferze kulturowym doby oświecenia w ujęciu bibliograficznym*, [in:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. Dariusz KUŹMINA, Warszawa 2007, s. 233–243.

¹² *Dochody ogólne korony Hiszpańskiej*, „PHP”, kwiecień 1785, s. 336–337.

¹³ Edward CLARKE, *Letters Concerning the Spanish Nation. Written at Madrid during the Years 1760 and 1761*, London 1763 (oraz wydania następne, tłumaczone na język francuski i niemiecki, do których odwołuje się również współczesna literatura).

¹⁴ *Dochody ogólne korony Hiszpańskiej*, „PHP”, kwiecień 1785, s. 337.

podatków na 60–70 mln reali miedzianych, z których do skarbu ostatecznie trafiło tylko 7 mln¹⁵.

Częściową zmianę tej surowej oceny sytuacji ekonomicznej Hiszpanii przyniosło zawarcie pokoju paryskiego w 1783 r. Wówczas ks. Świtkowski uznał, że:

„pokój dla tego Kraju będzie Epoką szczęśliwej rewolucji, która sprawi użyteczne odmiany. Spozstrzega Hiszpania, że nie złote ani srebrne góry, ale pracowitość i przemysł Mieszkańców, czyni szczęśliwość Krajów”¹⁶.

Dopiero z czasem ocena sytuacji gospodarczej Hiszpanii ks. Świtkowskiego zaczęła się zmieniać, by 1787 r. skłonić go do stwierdzenia błędności dotychczasowego przekonania o posiadaniu największych bogactw przez Francję. Wówczas za najbogatsze państwo uznał Hiszpanię, która dzięki swoim koloniom mogła w 1786 r. ściągnąć z nich towary o wartości 21 280 872 piastrów oraz złoto i srebro o wartości 51 118 213 piastrów, „od których same podatki przyniosły Królowi 2 miliony 727.141 piastrów”¹⁷. To dzięki licznym koloniom mógł rozwijać się handel i w czasie panowania Karola III mógł nastąpić tak widoczny przyrost liczby ludności. Według danych statystycznych, ogłoszonych po wstąpieniu na tron Karola IV, miał dokonać się w ciągu 30 lat (1758–1788) znaczny – wręcz nieprawdopodobny według ks. Świtkowskiego – wzrost liczby ludności o cały milion, dzięki czemu Hiszpania miała osiągnąć 10 046 879 mieszkańców¹⁸. Ten wzrost miał być szczególnie widoczny zwłaszcza w Katalonii, gdzie „W tej stolicy *Barcelona* od Roku 1740 przybyło ludzi 3.200. Roku przeszłego zawinęło do portu 1058 okrętów, między którymi było 646 narodowych. Zagranicznych konsulatów, rezyduje w tym Mieście 12”¹⁹. Jednocześnie jednak podtrzymał wcześniej wyrażane przekonanie, że stały napływ tych skarbów niewiele jednak pomagał gospodarce hiszpańskiej wobec cech charakteru mieszkańców. Dostrzegał natomiast starania rządu, zwalczającego „osobliwe niedbalstwo i próżniacką ociężałość Hiszpanów [...] ponowiono także dawniejsze prawo, aby włóczęgów, a osobliwie Cyganów do życia cywilnego przymuszać. To było tym potrzebniejsze, że tego narodu znajduje się w Hiszpanii na 50 tysięcy głów, a wszyscy chronią się [od] pracy”²⁰.

W wykorzystaniu tych szans rozwoju gospodarczego i społecznego Hiszpanii główną przeszkodę upatrywał ks. Świtkowski w postawie jej dworu. Najdosadniej wyraził to w skrótowym ujęciu stanu państw europejskich, wśród któ-

¹⁵ *Dochody ogólne korony Hiszpańskiej*, „PHP”, kwiecień 1785, s. 336–339.

¹⁶ Przyczyniać się do tego miało również zawarcie traktatu handlowego z Turcją, vide: *Hiszpania*, „PHP”, czerwiec 1783, s. 12.

¹⁷ Wśród przywożonych kruszców od 1787 r. pojawiła się też platyna, cenniejsza od złota i srebra, vide: *Hiszpania*, „PHP”, sierpień 1787, s. 754.

¹⁸ *Hiszpania*, „PHP”, luty 1789, s. 195.

¹⁹ *Hiszpania*, „PHP”, sierpień 1787, s. 756–757.

²⁰ Do wyłapywania włóczęgów skierowano oddziały wojska, vide: *Hiszpania*, „PHP”, sierpień 1787, s. 755–756.

rych znalazła się też nader krytyczna, chociaż po części prawdziwa ocena: „Hiszpania czeka, aż jej król przestanie się modlić”²¹. W nieco późniejszej i szerszej analizie wskazał, że przy większej aktywności dwór hiszpański mógł „z tych pomyślnych okoliczności daleko większe odnosić korzyści”²². Tak negatywna ocena – raczej chwalonego w literaturze historycznej²³ – króla Karola III (panował w Hiszpanii w latach 1759–1788) w niewielkim tylko stopniu zmieniła się w późniejszych latach wydawania „Pamiętnika”, gdy niepowodzenia jego polityki wewnętrznej zaczął tłumaczyć problemami w życiu rodzinnym. Wskazywał wówczas na żalobę po nagłej śmierci Marii Anny, żony infanta hiszpańskiego Gabriela, która „powiła Syna 27 8bra roku przeszłego, ale się znajdowała bardzo słabą, do tego przydała się Ospa, która jej odjęła życie 2 Listopada w 20 roku wieku”²⁴.

Dopiero śmierć Karola III skłoniła ks. Świtkowskiego do poświęcenia mu szerszych rozważań, prezentując go jako monarchę najdłużej panującego w XVIII w., który w 1731 r. został księciem Parmy, w 1734 r. królem Neapolu, by wreszcie w 1759 r. objąć tron hiszpański.

„Lubo nie miał osobliwszych przymiotów i prawdziwej wielkości, jednak jego 31-letnie Panowanie było najlepsze i najużyteczniejsze dla Hiszpanii w całym tym wieku. Daleki od zbytecznych Alberoniego²⁵ zamiarów, słuchał zdrowej rady dobrych Ministrów i Statystów [...] dlatego też rząd po nim Hiszpański i Kraj wziął inną postać. Skojarzony z domem Burbońskim od r. 1760 nie był jednak bardzo szczęśliwy na wojnie, którą po dwakroć prowadził z Anglią. Wyprawa jego przeciw Algierowi była wcale nadaremna. Lepiej się udały różne reformy i rozrządzenia, które były przedsięwzięte w Kraju, końcem podźwignienia handlu, i Narodowej industrii. Dobry i szczodroblivy za życia znaczne wyświadczył dobrodziejstwa przy śmierci ubogim i szpitalom”²⁶.

²¹ *Statystyczne osobliwości*, „PHP”, maj 1784, s. 526 (523–527). Conf. Emanuel ROSTWOROWSKI, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1977, s. 719.

²² *Hiszpania*, „PHP”, styczeń 1785, s. 82.

²³ „Karol III był wybitnym administratorem na hiszpańskim tronie. Bardzo pracowity, uparty i konsekwentny, świecił przykładem cnót w swym życiu prywatnym. Główną cnotą Karola jako króla była umiejętność dobierania ministrów”. Vide: E. ROSTWOROWSKI, op. cit., s. 719.

²⁴ W ślad za nią zmarł na ospę również jej mąż Gabriel (1752–1788) oraz syn Karol (żył tylko 13 dni), a wkrótce „Te nieszczęścia strapiły tak Ojca jego Karola III, że umarł 14 Grudnia”, vide: *Hiszpania*, „PHP”, luty 1789, s. 193.

²⁵ Giulio Alberoni (1664–1752) był w latach 1715–1719 wszechwładnym ministrem Filipa V, podejmującym szereg reform, które miały poprawić stan skarbu i unowocześnić administrację hiszpańską w oparciu o wzory francuskie. Później jednak pojął walkę o odzyskanie włoskich posiadłości Hiszpanii, co zakończyło się klęską w starciu z poczwórnym przymierzem (Austria, Wielka Brytania, Holandia i nawet Francja) i dymisją Alberoniego (E. Rostworowski, op. cit., s. 323–325). W działaniach francuskich przeciw Hiszpanii brał udział polski pamiętnikarz Felicjan Józef Piaskowski. Vide: Adam KUCHARSKI, *Hiszpania i Hiszpanie w relacjach Polaków. Wrażenia z podróży i pobytu od XVI do początków XIX w.*, Warszawa 2007, s. 161–162.

²⁶ *Hiszpania*, „PHP”, luty 1789, s. 194.

Książd Świtkowski większe nadzieje wiązał z wstąpieniem na tron 14 grudnia 1788 r. Karola IV, który objął władzę w wieku 40 lat, jako dojrzały człowiek.

„Początki tego Panowania stały się znakomitami przez różne dobrodziejstwa, gdyż cenę chleba zmniejszono i różne podatki bardzo opuszczono, że Król nowy nie bardzo lubi polowanie, które przeszłego Króla kosztowało do 5 [mln] przeto wydatek ten na co innego kazał obrócić”²⁷.

Wyraził też nadzieję, że nowy król nie zmieni polityki państwa, korzystając też z pomocy swojej żony, znanej z rozsądku i politycznego zaangażowania księżniczki parmeńskiej²⁸.

Reformy gospodarcze

Obok tych najbardziej ogólnych spostrzeżeń w „Pamiętniku” dominowały bardziej szczegółowe doniesienia i analizy na temat podejmowanych w Hiszpanii reform. Już w październiku 1782 r. ze szczególnym uznaniem podkreślił skupianie się na polityce wewnętrznej przez króla Karola III, który pomimo zaangażowania w wojnę amerykańską zdecydował się na kontynuację budowy cesarskiego kanału (zaczętego przez Karola V i wznowionych przez króla Filipa V), mającego już w styczniu 1783 r. połączyć Saragossę z Tudelą (zapisał ją jako Tauste) w Nawarze²⁹. Ten władca miał też rozwijać działalność baskijskiej kompanii Gipuzkoa (podał nazwę Guipuscaa) prowadzącej handel z Ameryką Południową (Wenezuela i Meksyk). Chwalił podjęcie tam uprawy kakaowców, tytoniu oraz importu skór³⁰.

Już w czerwcu 1783 r., a więc wkrótce po założeniu „Pamiętnika”, pojawiła się w nim szersza informacja o działaniach zmierzających do poprawy sytuacji gospodarczej Hiszpanii. Z uznaniem pisał, że:

²⁷ *Hiszpania*, „PHP”, luty 1789, s. 195.

²⁸ W tym przypadku Świtkowski pomylił się w swojej ocenie, gdyż Maria Ludwika pamiętana jest głównie dzięki portretom Francisco Goyi, natomiast w dziejach politycznej Hiszpanii wpisała się swoim długotrwałym związkiem z ministrem Manuelem Godoyem, który obniżał powagę monarchii. Jej przemożny wpływ na męża oraz zbyt angażowanie się Godoya w politykę europejską doprowadziło do wplątania Hiszpanii w ciąg wojen rewolucyjnych i napoleońskich, chociaż chwilowo przyniosło podniesienie prestiżu monarchii Burbonów. Vide: Barbara OBTUŁOWICZ, *Książę Pokoju księciem wojny. Polityka Manuela Godoya wobec Francji w latach 1792–1808*, Kraków 1999.

²⁹ Obecnie ten kanał o długości 110 km nosi nazwę Aragońskiego. Budowa kanału miała zakończyć się w 1787 r., gdy doszło do połączenia Saragossy z Miraflores nad Morzem Śródziemnym. Vide: *Hiszpania*, „PHP”, kwiecień 1787, s. 363–365.

³⁰ Tu też znalazło się przypomnienie dawnych okrucieństw konkwistadorów hiszpańskich, vide: *Mysli wolne wedle Stanu Europy w Roku 1781*. „PHP”, październik 1782, s. 43–46.

„Monarcha coraz bardziej bierze się do przyzwoitych środków, aby dotąd zawadzające zniósł przeszkody; które umysł jego poddanych do nauk i handlu sposobny tłumia, i względem tego uczynił niektóre nowe rozrządzenia [...] Ustanowienie zaręczającej kompanii w *Corunna*³¹ przyszło do skutku w przeszłym miesiącu. Czterdzieści dziewięć Domów gwarantowało za jej pewność, a Kapitał jej składa się z 500.000. piastrow na 125 akcji podzielony. To, i pozwolenie wywozu zboża za granicę, czynią handlowi wielką nadzieję do którego rozszerzenia bardzo się teraz w Hiszpanii przykładają³²”.

Dla ks. Świtkowskiego najważniejsze stało się podkreślenie starań rządu hiszpańskiego o rozwój aktywności gospodarczej społeczeństwa poprzez ustanowienie nagród państwowych dla wyróżniających się artystów, rzemieślników i rolników, jak też zapewnienie wybijającym się mieszkańom prawa do pełnienia urzędów w miastach, ale również sięgania po szlachectwo. Jednocześnie edyktem królewskim zakazano włóczęgostwa, przewidując karę wygnania z kraju lub skierowania do robót publicznych. Wprowadzono też zakaz czynienia wszelkiego rodzaju zapisów w testamentach na rzecz duchowieństwa, kościołów i klasztorów, co Świtkowski uznał za bardzo właściwe i uzasadnione, gdyż pozostawiało środki w rękach ludzi zainteresowanych działalnością gospodarczą³³.

W późniejszych doniesieniach z zadowoleniem odnotował działania hiszpańskiego rządu w kierunku znoszenia utrudnień w rozwoju kraju. Temu celowi miał służyć królewski nakaz poprawiania dróg w całym kraju oraz budowy gościńców, których dotychczas nie było³⁴. Jeszcze większe znaczenia miały mieć wysiłki w kierunku znoszenia barier w podejmowaniu działalności w działach gospodarki dotychczas reglamentowanych, czemu towarzyszyć miały zachęty do zakładania fabryk i manufaktur. Zniesiono też niektóre podatki, w tym na len i konopie, które hamowały rozwijanie rodzimej produkcji, otwierając dostęp konkurencyjnym towarom z Holandii, Francji i Śląska³⁵. Dla rozwoju handlu obniżono też z 4 do 2% cła w hiszpańskich prowincjach w Ameryce, gdzie zaczęto też budowę okrętów, korzystając z dostępu do miejscowego drewna. Dzięki temu w Chile powstało 5 jednostek, uzbrojonych w 40–70 dział, zaś w Hawanie zaczęto budowę 7 jeszcze większych, z których jeden miała mieć nawet 108 armat. Za szczególnie ważne uznał zajęcie się hiszpańskiego rządu stanem dróg, mostów i poczt oraz wznowienie w 1778 r. prac przy budowie – wspomnianego

³¹ Właściwą nazwą tego portowego miasta jest La Coruña.

³² Przyczyniać się do tego miało również zawarcie traktatu handlowego z Turcją, *Hiszpania*, „PHP”, czerwiec 1783, s. 12–13.

³³ Obok tego przyznano nagrody zdobywcy Minorki księciu de Crillon (Louis des Balbes de Berton de Crillon) oraz włączono do Rady Kastylji bardzo zasłużonego „pana” de Compomanes (właśc. Pedro Rodríguez Pérez, książę Campomanes, od 1762 r. ministr finansów Karola III). Vide: *Hiszpania*, „PHP”, czerwiec 1783, s. 13–14.

³⁴ *Hiszpania*, „PHP”, listopad 1783, s. 541.

³⁵ *Hiszpania*, „PHP”, styczeń 1785, s. 82; *Hiszpania*, „PHP”, kwiecień 1787, s. 363.

już kanału cesarskiego, który miał „ułatwić wywóz płodów z Nawarry i Aragonii”³⁶.

Obok tych reform, o charakterze czysto gospodarczym, ks. Świtkowski chwalił też podjęcie walki o likwidację niektórych przywilejów szlachty, chociaż prowadzonych pod hasłem ograniczenia jej wydatków na towary luksusowe, uznane za zbytek. Stąd też wyraził poparcie dla nowych przepisów, na mocy których „zmieniono prawa niesłuszne, które miała szlachta przeciw кредиторom swoim, tak że teraz szlachcic Hiszpański równie jak inny obywatel może być do sądu każdego zapozwanym, i do oddania przymuszonym”³⁷.

Generalnie redaktor „Pamiętnika” dobrze oceniał kierunek podejmowanych w Hiszpanii reform, uznając je za bardzo ważne dla całej Europy, wyrażający się już w rozwoju handlu i wytwórczości.

„Jeżeli te projekta potrafiłyby dźwignąć kraj z tak długiej ekonomicznej i politycznej ociążałości, i zachęcić do pożytkowania z tak wielu naturalnych i przypadkowych korzyści swoich, tego wiele krajów Europejskich, dla których lenistwo Hiszpanów było dotąd górą złotą, doznałoby tak fatalnych dla handlu swego rewolucji, jak Hiszpanom byłoby łatwo przywrócić Państwu swemu, przynajmniej jaką część owej przewagi, która za Filipa II miała. Niezmierne skarby z Południowej Ameryki, które dotąd Hiszpan obcą Industrię opłacał, i które go w próżniactwie utrzymywały, zginęłyby wnet po większej części dla Europy, i zostałyby w kraju, gdyby tego obywatele przyzwyczaili się do fabryk, wielorakiego przemysłu i handlu”³⁸.

Książd Świtkowski wyrażał też nadzieję, że dzięki podejmowanym reformom uda się wyprowadzić Hiszpanię z kryzysu. Kontynuować je miał nowy minister finansów – León de Arroyal de Lerena³⁹, idący w ślady wcześniejszych reform, zapoczątkowanych w czasie rządów Zenóna de Somodevilla y Bengoechea, markiza Ensenada. O wszystkim jednak zadecydować miało samo społeczeństwo, chociaż liczył też na poparcie tych reform przez Karola, ks. Asturii⁴⁰. Wymieniał też główne reformy, z których najważniejsze miało być zaangażowanie się Banku Madryckiego we wspieranie rolnictwa, uprzemysłowienia i handlu (głównie zbożowego). Druga reforma dotyczyła połączenia kompanii w Manili z kompanią w Caracas, jak też utworzenie nowej Kompanii Indyjskiej, dysponującej kapitałem 30 mln liwrow. Celem tego miał być rozwój handlu pomiędzy Filipinami, Ameryką i Europą, obejmującego swoim zasięgiem nie tylko

³⁶ Ibidem, s. 82–83.

³⁷ Ibidem, s. 82.

³⁸ *Hiszpania*, „PHP”, czerwiec 1785, s. 546–547.

³⁹ François LOPEZ, *Du despotisme éclairé et du gouvernement de Charles III*, [in:] *Le règne de Charles III. Le despotisme éclairé en Espagne*, ed. Gérard CHASTAGNARET, Gérard DUFOUR, Paris 1994, s. 26.

⁴⁰ *Hiszpania*, „PHP”, czerwiec 1785, s. 547. Tytuł księcia Asturii należał wówczas do późniejszego króla Karola IV (1748–1819).

kolonie hiszpańskie. Jej głównym animatorem miał być Karol, ks. Asturii. W rozwoju tego handlu pomocne miały być też dynastyczne związki z Portugalią, umocnione małżeństwem infanta Gabriela z Marią Anną de Bragança.

Osobnym kierunkiem działań rządu miały być starania o rozwój włókiennictwa. W ciągu XVII w. dojsć miało w Hiszpanii do znacznego zmniejszenia liczby warsztatów rzemieślniczych zajmujących się przetwórstwem wełny z 16 000 do 4000 krosien. O możliwościach rozwoju tego przemysłu świadczyć miała rosnąca produkcja czystej wełny (rocznie 65 000 cetnarów), jak też hodowla jedwabników (wzrost z 40 000 do 300 000 funtów). Nadal jednak były to tylko surowce, które powinny być przetwarzane w kraju, zamiast wywożenia ich poprzez porty w Bilbao i Santander, leżące nad Zatoką Baskijską⁴¹. Za wyraz troski o rozwój rodzimej hodowli uznał wprowadzenie 14 listopada 1785 r. tzw. sankcji pragmatycznej, która zakazywała – pod groźbą kary 50 lub 100 złp – sprowadzania do Hiszpanii koni z zagranicy. Jednocześnie zakazano walk z bykami. Pozytywne efekty polityki rządu miała jednak ograniczać zaraza, która w ostatnich miesiącach 1785 r. zaatakowała ludność Hiszpanii⁴².

O ile ks. Świtkowski za niezadowolający uznawał postęp w dziedzinie rozwoju przemysłu i rzemiosła hiszpańskiego, o tylko dostrzegał skuteczność starań rządu o rozwój handlu, w wyniku czego doszło do stworzenia w Kadyksie doków, mających ułatwić budowę statków. Jednocześnie rozwijała się działalność *Banco Nacional de San Carlos* – pierwszej tego typu instytucji w Hiszpanii, który w 1786 r. przyniósł akcjonariuszom 7% zysku, a jego założycielowi i dyrektorowi François Cabarrus Lalanne tytuł granda, co uznano za zachętę do rozwijania aktywności gospodarczej⁴³. Obok tego wskazywał jednak na przeszkody w realizacji planów aktywizacji gospodarczej, wynikające głównie z nikłego zaangażowania samych Hiszpanów w rozwój swojego handlu. Oparł się tu na przykładzie najżywiej rozwijającego się portu w Kadyksie, którego dochody „najmniej prawie należą do Hiszpanii, gdyż mieszkańcy [Kadyksu] są to po większej części faktorowie innych europejskich narodów handlujących, i bogactwa z Ameryki Hiszpańskiej, jak tylko przybędą zaraz się dostają w ręce Cudzoziemcom”⁴⁴.

Pomimo tych przeszkód, wynikających z mentalności społeczeństwa, rozwój handlu mógł dokonywać się dzięki stałemu napływowi kruszców z Ameryki. Pomocny w tym zakresie miał być również dobry kierunek działań gospodarczych rządu hiszpańskiego, który przyznał przywileje Kompanii Indyjskiej w postaci zrównania statusu jej okrętów z marynarką królewską, pod warunkiem pływania pod banderą króla, chociaż jednocześnie wprowadzając zakaz miesza-

⁴¹ Ibidem, s. 548–550.

⁴² *Hiszpania*, „PHP”, luty 1786, s. 168. Ta zaraza miała dotknąć nawet 700 000 mieszkańców wsi, vide: *Hiszpania*, „PHP”, kwiecień 1787, s. 363.

⁴³ Ibidem, s. 363–365.

⁴⁴ Ibidem, s. 366.

nia się do polityki. Zrównano również status oficerów marynarki królewskiej i służących w Kompanii Indyjskiej „Czego się, choć tak bardzo oświecony Francuz, wzbrania czynić”⁴⁵. Z drugiej jednak strony jednocześnie doszło do załamania handlu na świeżo odzyskanej Minorce, skąd wypędzono „pilnych Anglików, Greków i Żydów”⁴⁶. Nastąpiło też załamanie trzech znanych domów handlowych w Kadyksie, których bankructwo oznaczało stratę około 15 000 000 złp (według przeliczenia Świtkowskiego) – spowodowane było po części zaangażowaniem tych domów w kontrabandę obcych towarów, przejętą przez państwo⁴⁷.

Książd Świtkowski z reguły starał się dostrzegać pozytywne skutki starań o rozwój handlu. Stąd podkreślał „nadspodziewanie” wysokie efekty działalności Filipińskiego Towarzystwa, określanego też mianem Kompanii Wysp Filipińskich⁴⁸. Główne jednak korzyści miały płynąć do Hiszpanii z jej amerykańskich kolonii, z których „w samym Miesiącu Sierpniu Roku przeszłego na 27 milionów Liwrów w złocie i srebrze, stamtąd do Hiszpanii przywieziono”⁴⁹. Mogło to pozwolić na zaciągnięcie nawet 30 000 wojska, chociaż z powodu zarazy, zbiegostwa do Portugalii i obaw przed wywiezieniem do kolonii nie było raczej chętnych do podjęcia tej służby⁵⁰. Stałe problemy w rozwoju handlu na Morzu Śródziemnym stwarzali tylko korsarze berberyjscy, ponieważ nawet już po zawarciu pokoju z Algierem jeden z miejscowych dejów (z Maskawy) nie uznał tego układu. Zmuszało to rząd w Madrycie do podejmowania rokowań i asygnowania kolejnych kwot na „podarki”, oceniane w tym przypadku nawet na 3 mln piastrów⁵¹.

Podkreślał też skuteczność starań rządu hiszpańskiego o tworzenie podstaw równomiernego rozwoju gospodarczego kraju poprzez wspieranie rozwoju handlu, rodzimego rolnictwa i rzemiosła, co miało ograniczyć import towarów.

„Usiłowania rządu, o pomnożenie handlu i przemysłu, sprawiają coraz pomyślniejsze skutki. Między innymi zasiewanie w kraju Rety, czyli Marzany [marzana barwierska] do farbowania, tak się już pomnożyło, iż ją teraz wyprowadzają z kraju, gdy przedtem musiano jej kupować z zagranicy, około za 10 milionów realów. Z Amerykańskich Kolonii przybywają coraz okręty bogato wyładowane [...] Dochody osad Amerykańskich, tak przez nałożenie nowych podatków, jak przez ściślejsze wybieranie dawnych, znacznie się pomnożyły. Wynoszą one te-

⁴⁵ *Hiszpania*, „PHP”, sierpień 1785, s. 761. Obok tego ks. Świtkowski wyraził dość powszechną obawę, że rozwój importu towarów z Indii może przyczynić się do osłabienia produkcji w metropolii, zwłaszcza w dopiero rozkwitających manufakturach jedwabiu.

⁴⁶ *Hiszpania*, „PHP”, luty 1786, s. 169.

⁴⁷ *Hiszpania*, „PHP”, lipiec 1786, s. 628.

⁴⁸ Jako o szybko rozwijającej się Kompanii dał wzmiankę już rok wcześniej, vide: *Hiszpania*, „PHP”, luty 1786, s. 169.

⁴⁹ *Hiszpania*, „PHP”, styczeń 1787, s. 91.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 92.

⁵¹ *Ibidem*.

raz [...] 90.1000.000 liwrów (około 270.000.000 złp) ale z której sumy część tylko mała przychodu do klasy królewskiej w Hiszpanii, reszta pozostaje w Ameryce na utrzymanie tamtejszego rządu, i na inne potrzeby⁵².

Również znaczna część monet hiszpańskich bita była w Meksyku (18 mln piasstrów), by następnie rozchodzić się po całej Europie. Mimo całego postępu Hiszpania nadal miała ujemny bilans handlowy (eksport 38 363 439 i import 63 303 553 piasstrów), który raczej nie miał szans na szybkie wyrównanie. Nadzieje miał rodzić rozwój nowych gałęzi produkcji, w tym tabaki, przy produkcji której zatrudniano 2000 kobiet i 5000 mężczyzn⁵³.

Szczególnie wyraźne efekty starań rządu o rozwój rolnictwa dostrzegł na Majorce, która „zaczyna teraz kwitnąć przy udanej pomocy rządu. Ludność jej ma wynosić na 136.000 dusz. – Jej najważniejszymi płodami są wino, i oliwa, której samej w roku przeszłym 236.582 cetnarów zebrano. Wina obrodziło się za 1.226.040 piasstrów⁵⁴.

W czasie rozpoczynających się zmagania wojennych lat 1787–1788, toczących się również na morzach od południowych krańców Europy aż po Finlandię, ks. Świtkowski z uznaniem donosił o podjętych przez dwór hiszpański staraniach o wzmocnienie swojej floty, którą uzbroił jako pierwszy z krajów neutralnych⁵⁵. Jednocześnie doszło do powołania kompanii asekuracyjnej, zgodnie z projektem komisarza Gaspra Melchiora de Tovellanos (ministra Karola IV), która dzięki kapitałowi 2,5 mln talarów miała ubezpieczać statki, a także domy, magazyny i sprzęt. Kompania ta była wzorowana na angielskich, w których do tychczas musieli ubezpieczać się Hiszpanie⁵⁶.

Ostatecznym efektem starań o stworzenie warunków dla rozwoju handlu miał się stać szybki rozwój hiszpańskiej floty handlowej.

„[Przed rozpoczęciem reform] cały prawie handel Hiszpański prowadzony był okrętami Angielskimi, Francuskimi lub Holenderskimi, teraz zaś prowadzą go już po większej części sami Hiszpani i własnymi okrętami. W roku 1787 do samej Malagi weszło okrętów Angielskich 183, Francuskich 99, Szwedzkich 76, Duńskich 54, Ragusańskich 42, Austriackich 28, a zaś Narodowych 1470. Co za skok Narodu do tego niegdyś ociążałego i niedbałego w przemyśle i zyskowej czynności! Wielkim to być powinno dla każdego rządu zachęceniem, aby się nie dał odstręczać od zachęcania poddanych do przedsięwzięć użytecznych⁵⁷.

⁵² *Hiszpania*, „PHP”, wrzesień 1786, s. 807–808.

⁵³ *Ibidem*, s. 808–809.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 809.

⁵⁵ *Nowe ustanowienia – Przedsięwzięcia*, „PHP”, lipiec 1788, s. 664.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 664–665.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 666.

Reformy oświeceniowe

Obok informacji o stanie gospodarki i podejmowanych w tym zakresie inicjatyw rządu hiszpańskiego, niewątpliwie najbardziej interesujących ks. Świkowskiego, pojawiały się też doniesienia o reformach, które określić można mianem oświeceniowych. Oceniał on, że w tym zakresie „Hiszpania znacznie teraz Portugalią uprzedziła, i w swoim oświeceniu i poprawach rządowych, a lubo niesporo, postępuje jednak co raz dalej”⁵⁸. Nie był tylko zwolennikiem nieskrępowanej wolności słowa i druku. Dlatego z aprobatą powitał wydanie rozporządzenia dotyczącego cenzury, w którym zalecano aby „nie dopuszczały drukować pism obrażających prywatne osoby, religię i dobre obyczaje. To określenie jest tak słuszne, że bez niego (kiedy jest poruczone osobom dobrze myślącym) wolność drukowania mogłaby się stać szkodliwą”⁵⁹.

Wszelkie reformy oświeceniowe w Hiszpanii witał jednak z prawdziwym zadowoleniem, uznając je za „zaiste piękny tryumf naszego wieku, że polityczne i obywatelskie oświecenie w tych nawet zaczyna się teraz szerzyć krajach, gdzie przed tym albo go nie znano, albo w wielkiej miano nienawiści. Z pociechą uważają, iż światło zdrowego rozsądku, przeszło już za Pirenejskie góry; a lubo dotąd nie rozszerzyło się tam jeszcze wszędzie, jednakże już ono tam jest, i coraz się będzie pomnażać”⁶⁰.

Dostrzegał fakt, że dokonujące się reformy wynikały nie tylko z osobistych przekonań króla Karola III, ale też z szerszych przemian, wprowadzanych przez monarchów europejskich⁶¹. Stąd z uznaniem odnotował fakt wzorowania się hiszpańskiego rządu na rozwiązaniach innych oświeconych monarchii, czego wyrazem miał stać się nakaz przetłumaczenia na język hiszpański wszystkich rozporządzeń cesarza Józefa II⁶². Jednocześnie wskazywał na zmiany poglądów i postaw całego hiszpańskiego społeczeństwa. Wyrazem jego otwierania się na nowe prądy miało być spokojne przyjęcie rozporządzenia o przeniesieniu grobów i cmentarzy poza miasto, co jeszcze niedawno budziło ostry opór⁶³.

Bez żadnego sprzeciwu, a wręcz z pełnym uznaniem odnosił się też do kierunku zmiany pozycji duchowieństwa hiszpańskiego, która ulegała systematycznemu osłabieniu wobec zgodnej postawy króla i jego ministrów. Wskazał na

⁵⁸ *Hiszpania*, „PHP”, luty 1786, s. 167.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 170. Pomimo istniejącej cenzury utrzymał się nieomal swobodny obrót książek, vide: E. ROSTWOROWSKI, op. cit., s. 721.

⁶⁰ *Hiszpania*, „PHP”, lipiec 1786, s. 626.

⁶¹ Również obecnie porównuje się Karola III z Fryderykiem II, Katarzyną II i Józefem II, traktując ich dokonania jako wyraz obowiązującej wówczas ideologii, vide: F. LOPEZ, op. cit., s. 17–23.

⁶² *Hiszpania*, „PHP”, kwiecień 1787, s. 363.

⁶³ *Hiszpania*, „PHP”, luty 1786, s. 168. W późniejszym artykule uznał to za przejaw cywilizowania kraju, *Hiszpania*, „PHP”, sierpień 1787, s. 758.

wyjątkowo ścisłą współpracę ministrów, którzy pod kierunkiem króla starali się usuwać przeszkody w rozwoju kraju.

„[Pierwszy minister] *Floryda Blanka* [właśc. José Moñino y Redondo, hrabia Floridablanca] używa jak najlepszych środków do pomnożenia wewnętrznego handlu, przez zakładanie nowych kanałów i naprawę dróg, i t. d. równie światły skarbowy minister *de l'Erena*, [właśc. León de Arroyal de Lerena] zachęca z drugiej strony i pomnaża industrię, wprowadza porządek w skarbie i wojsku, a *Don Murcia* [właśc. Manuel Rubín de Celis biskup Murcii] jeden z najświatlejszych duchownych w państwie, pracuje około reformy szkół⁶⁴. Stary spowiednik, i biskup *d'Oasma* [właśc. Joaquín de Eleta y la Piedra biskup Osmy, który był też dygnitarzem w inkwizycji⁶⁵] nie należy już więcej do reskryptów królewskich, a przeto nie masz już więcej przeszkody wielkiej do reformy duchownej, o której tu szczerze zamyślają⁶⁶.”

Podobnie z pełną aprobatą odniósł się do oświeceniowej polityki państwa wobec klasztorów:

„Co jest osobliwszego zwłaszcza w Hiszpanii, jest to, że tam za przyzwoleniem Papieskim niektóre klasztory już zniesiono, a do zniesienia innych gotują się. Żądają także po wszystkich duchownych, aby z dóbr swoich zaczęli opłacać pewny podatek na zarządzenie prawdziwie ubogich. Ta nowość, sprawiła między tamtejszymi duchownymi niemałe obruszenie. – Niektórzy nawet z biskupów oświadczyli się, że w takim razie nie mogli być posłusznymi, nie tylko królowi, ale też nawet i Papieżowi [...] wszakże trudno się spodziewać długiej ich w tym opieraniu się stateczności. Król w nadzieję tego nakazał zjazd wszystkim biskupom w Toledzie [Toledo], na którym podatki te ułożone być mają⁶⁷.”

Ta postawa ks. Świtkowskiego wynikała niewątpliwie z doświadczeń płynących z Austrii, ale również z żywego zainteresowania rozwojem oświaty. Interesowało go zwłaszcza poszerzanie wiedzy Hiszpanów o stanie gospodarki, fabryk i manufaktur, co miało zachęcać społeczeństwo do aktywności. Stąd za celowe i korzystne uznał przeznaczanie zbędnych klasztorów na potrzeby oświaty. Szkoły miały starać się głównie o przygotowanie ubogich dzieci do pracy. Zaznaczył również, że już niektóre klasztory same otwierają takie szkoły i utrzymują w nich nauczycieli⁶⁸. Z zadowoleniem odnotował też nowe podejście niektórych biskupów do problemów społecznych. W tym zakresie wyróżnił biskupa aragońskiego (Franciszka Avmagna), który w czasie wyjątkowych upałów i su-

⁶⁴ Reformę szkolnictwa, wzorowaną na rozwiązaniach innych monarchii oświeconych, a zwłaszcza na dokonanych w Portugalii przez markiza Pombala, w latach 1782–1787. Vide: Antonio VIÑAO FRAGO, *Modèles et originalité d'une politique éducative*, [in:] *Le règne de Charles III. Le despotisme éclairé en Espagne*, ed. G. CHASTAGNARET, G. DUFOUR, Paris 1994, s. 148.

⁶⁵ E. ROSTWOROWSKI, op. cit., s. 719.

⁶⁶ *Hiszpania*, „PHP”, wrzesień 1786, s. 807.

⁶⁷ *Hiszpania*, „PHP”, lipiec 1786, s. 627.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 627.

szy (trwającej nieomal od dwóch lat) wykorzystał swoją wiedzę i uruchomił stary rzymski akwedukt, dzięki czemu zapewnił ludności dostęp do wody⁶⁹.

Redaktor „Pamiętnika” dostrzegał również starania rządu o rozwijanie zainteresowania społeczeństwa hiszpańskiego handlem, produkcją i pracą poprzez rozwój działalności towarzystw oświatowych i ekonomicznych. Przypomniał o wydanym jeszcze w 1774 r. liście rządu do urzędników świeckich i duchownych „zalecając im, aby się starali o ustanowienie w Prowincjach swoich Towarzystw Ekonomicznych i wezwali do tego osób zdatnych, co też wnet przyszło do skutku, i powstało kilka Towarzystw patriotycznych, które dotąd trwają. Drugi nie mniej godny uwagi fenomen, było to Pismo⁷⁰ [...] które gorliwy i oświecony *Campomanes* [Pedro Rodríguez Pérez, książę Campomanes] jeden z rady Kastylijskiej wydał R. 1780. Pismo to ocuciło niejednego jakoby z letargu i było matką, wielu użytecznych ustanowień [...] żeby młodzież edukować na czynnych, pracowitych i przemyślnych ludzi [...] w *Logranno* mieście liczba pewna ludzi majątnych, postarała się o założenie domu robotnego, w którym żebrak, by tylko robić chciał, może sobie zarobić kawałek chleba. W *Sewilli* od niedawnego czasu powstało 22 szkółek, z których 19 dla dziewcząt, a 3 dla chłopców [...] Tak Towarzystwo patriotyczne w *Saragossa* postarało się o ufundowanie tam Szkoły Ekonomiczno-Handlowej, toż rysunku, rolnictwa, i gabinetu technicznymi narzędziami wypełnionego”⁷¹.

Wierzył, że dzięki oświeceniowym reformom Hiszpania może zmieniać się, zbliżając się do poziomu najbardziej rozwiniętych krajów Europy. Wyraziło się to w jego szerokiej analizie sytuacji wewnętrznej w Hiszpanii, którą rozpoczął od przytoczenia znamiennej pochwały, jaką w Paryżu miał wyrazić Benjamin Franklin: „Choć Hiszpania jest tak jeszcze ciemna, i zabobonna, jednakże prędzej ona dojdzie kredytu dojrzałej mądrości, niż Francją”⁷².

Załamanie reform

Ton tych opisów Hiszpanii zmienił się radykalnie w 1789 r., co po części wynikało z obniżenia się stopnia zainteresowań ks. Świtkowskiego sprawami Półwyspu Iberyjskiego, które skierował głównie ku rewolucyjnej Francji, czego

⁶⁹ *Hiszpania*, „PHP”, styczeń 1787, s. 90–91.

⁷⁰ Prawdopodobnie ks. Świtkowskiemu chodziło o najbardziej znane pismo wybitnego prawnika, ekonomisty i królewskiego ministra. Vide: Pedro Rodríguez CAMPOMANES, *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, Madrid 1774. Conf. Rodríguez DÍAZ, *Reforma e Ilustración en la España del siglo XVIII. Pedro Rodríguez de Campomanes*. Madrid 1975; John LYNCH, *Bourbon Spain, 1700–1808*, London 1989.

⁷¹ *Hiszpania*, „PHP”, kwiecień 1787, s. 360–362. Szerzej o pozytywnych efektach działań tych towarzystw vide: E. ROSTWOROWSKI, op. cit., s. 720.

⁷² *Hiszpania*, „PHP”, wrzesień 1786, s. 806.

wyrazem stało się radykalne ograniczenie ilości doniesień z Madrytu⁷³. Wynikało to z przekonania redaktora „Pamiętnika”, że „W Roku 1789 świat zatrzęsł się, wpadł w konwulsje, i zaczęła się nowa Epoka rodzaju ludzkiego w Europie”⁷⁴.

W tej sytuacji zrozumiałe jest, że sytuację w Hiszpanii miał kształtować stosunek władz do wydarzeń w Paryżu, a przynajmniej w ten sposób oceniał to Świtkowski. Dlatego twierdził, że:

„[król Karol IV] „drugą połowę roku przeszłego strawił na zabieganiu, aby duch wolności z Francji nie przeszedł do jego Państwa i nie zrobił rewolucji. Tym końcem zakazano, aby żadne zagraniczne pisma i gazety dewocję Francuską opisujące, nie były wpuszczane do Hiszpanii, wyjąwszy dla zagranicznych posłów. Wszystkim także cudzoziemcom nie mającym pensji lub nie bawiącym się Handlem, kazano opuścić Madryt jako też i ludziom luźnym Narodowym. Przez co i bezpieczeństwo się powiększyło w Stolicy i zmniejszyła się drogość żywności”⁷⁵.

W późniejszym już okresie, w obliczu rozwijającej się rewolucji, rząd hiszpański otworzył swoje granice tylko przed uciekającymi z Francji duchownymi. Jednocześnie tym usilnie starał się by do Hiszpanii nie docierała „propaganda paryska”⁷⁶.

To skupienie się rządów na zagrożeniu rewolucyjnymi hasłami miało też odbijać się na sytuacji wewnętrznej Hiszpanii. Wpływać na to musiało również przejście władzy przez Karola IV, z którym ks. Świtkowski początkowo wiązał duże nadzieje⁷⁷. W późniejszych latach dostrzegł wady rządów nowego władcy, które przyczyniły się do gwałtownego załamania gospodarki hiszpańskiej. Już w 1791 r. – w ostatnim na łamach „Pamiętnika Historyczno-Politycznego” artykule poświęconym Hiszpanii – uznał, że: „choć wśród pokoju doznaje wewnątrz skutków rządu niestałego i mniej światłego”⁷⁸. Ustanowienia przeszłego Panowania, handlowe i skarbowe, nigdy nie były w tak złym stanie jak teraz. Bank *St. Karola* już od roku przestał płacić dywidend. Towarzystwo także do kopania kanału Murecji, doznało w swej ustawie odmiany. Kompania wysp Filipińskich choć najpóźniejsza między innymi Europejskimi, kona już prawie. Fundator jej równie jak banku *St. Karola* siedzi nieprzestannie w areszcie. Kompania ta dla uratowania się utworzyła za pozwoleniem dworu 4 miliony piasstrów w biletach, ale że nie ma kredytu, biletów tych nikt brać nie chce. Pewniejszy i zyskowniejszy dla Hiszpanii jest handel Amerykański. Bogactwa stamtąd w wielkiej obfitości niedawno przywiezione i drogo cudzoziemcom przedane, znowu ten kraj na

⁷³ W latach 1789–1792 w „PHP” pojawiły się zaledwie 3 artykuły poświęcone Hiszpanii.

⁷⁴ *Obraz Historyczno-Polityczny Roku 1789*, „PHP”, luty 1790, s. 97.

⁷⁵ *Obraz polityczny różnych krajów*, „PHP”, luty 1790, s. 172.

⁷⁶ *Obraz polityczny różnych Krajów*, „PHP”, czerwiec 1791, s. 572.

⁷⁷ Wyraził je w informacji o objęciu tronu przez Karola IV, *Hiszpania*, „PHP”, luty 1789, s. 195.

⁷⁸ Faktycznie w czasie rządów „niedołężnego” króla Karola IV i jego faworyta Manuela Godoya doszło do załamania tendencji reformatorskich, vide: E. ROSTWOROWSKI, op. cit., s. 723.

jaki czas zasiliły. Rząd chcąc Narodową industrią zaostrzy[ć], nałożył cła na towary obcego przemysłu, a zaś zmniejszył je od tych, które w Hiszpanii zrobione gdzie indziej wyprawdzano”⁷⁹.

Zakończenie

Z przytoczonych tu relacji i opinii wyrażanych przez ks. Świtkowskiego na łamach „Pamiętnika Historyczno-Politycznego” wyłania się dość szeroki i zmieniający się obraz Hiszpanii. Niewątpliwie nie było to ujęcie całościowe, porównywalne z prezentowaną przez niego wizją najbliższych Rzeczypospolitej monarchii, rządzonych przez oświeconych i chwalonych za podejmowane reformy władców: Katarzynę II, Fryderyka II i Józefa II. W swoich doniesieniach i analizach zdołał natomiast szeroko nakreślić zacofanie gospodarcze i społeczne Hiszpanii, jak też ukazać momentami skrajnie negatywny obraz jej mieszkańców, unikających wszelkiej pracy, pomimo istniejących możliwości zatrudnienia. Głównie jednak problematyka artykułów o Hiszpanii skupiała się na dokonujących się tam reformach i ich skutkach. W tym zakresie jest to obraz bardzo ciekawy, chociaż dość ogólnie zarysowany, który nie może poszerzać współczesnej nam znajomości reform czasów Karola III, chociaż zdecydowanie wzbogacając podręcznikową – i nie tylko – wiedzę o ważnych, a dziś już niesłusznie zapomnianych postaciach⁸⁰. Przykazywane informacje były niewątpliwie bardzo istotne dla elity polskiej czasów stanisławowskich, która mogła z „Pamiętnika Historyczno-Politycznego” czerpać wiedzę o kierunkach reform podejmowanych w Hiszpanii oraz o ich skutkach. Oczywiście miało to być inspiracją do podobnych działań również w Rzeczypospolitej. Stąd opisy Hiszpanii, a zwłaszcza jej problemy w braku aktywności gospodarczej i zacofaniem społeczeństwa miały przypominać sytuację w Rzeczypospolitej. To chyba dlatego artykuły Świtkowskiego pisane były z taką pasją i pełne są oświeceniowego dydaktyzmu, widocznego chociażby w cytowanej już pochwalę dążeń do rozbudowy hiszpańskiej floty „Wielkim to być powinno dla każdego rządu zachęceniem”⁸¹.

Z tego zdania wyłania się również jego stosunek do władców Hiszpanii, których tylko z rzadka traktował jako inicjatorów reformatorskich poczynań. Nawet Karol III nie był przez niego oceniany zbyt wysoko, gdyż nie przyznawał mu w cytowanych już artykułach „osobliwszych przymiotów i prawdziwej wielko-

⁷⁹ *Obraz polityczny różnych Krajów*, „PHP”, czerwiec 1791, s. 570–571.

⁸⁰ Po części może wynikać to z poświęcania historii XVIII w. tylko bardzo niewielkiej części ujęć podręcznikowych, Pierre VILAR, *Historia Hiszpanii*, przekł. Irena i Ryszard STEMPLOWSKY, Warszawa 1991; Tadeusz MIŁKOWSKI, *Historia Hiszpanii*, wyd. II, Wrocław 2002; Simon BARTON, *Historia Hiszpanii*, Warszawa 2011; Manuel TUÑÓN DE LARA, *Historia Hiszpanii*, przekł. Szymon JĘDRUSIAK, Kraków 2012.

⁸¹ *Nowe ustanowienia – Przedsięwzięcia*, „PHP”, lipiec 1788, s. 666.

ści [a tylko] słuchał zdrowej rady dobrych Ministrów i Statystów”⁸², krytykując jego zamiłowanie do polowań „kosztowało do 5 [milionów]”⁸³. Właściwe zasługi przypisywał królewskim ministrom i oddolnym inicjatywom gospodarczym i oświatowym. Wierzył też w możliwość szybszego budzenia aktywności całego społeczeństwa hiszpańskiego, które zwłaszcza potrafiło przejąć znaczną część handlu morskiego z rąk obcych kupców.

Z jego ocen sytuacji w Hiszpanii wyłania się też bardzo ciekawa postać duchownego, skrajnie zafascynowanego możliwością przeprowadzania oświeceniowych reform. Popierając je w pełni godził się z dążeniami do osłabienia pozycji duchowieństwa, ciesząc się z odsunięcia od wpływów królewskiego spowiednika Joaquín de Eleta, czy z przeznaczania na potrzeby oświatowe opuszczonych klasztorów, co było zgodne z duchem epoki. Natomiast zaskakiwać może uznanie racjonalności decyzji rządu o wprowadzeniu zakazu czynienie wszelkich zapisów w testamentach na rzecz Kościoła⁸⁴. Takie uwagi o przemianach w Hiszpanii miały też wpływać na poglądy polskich elit w Rzeczypospolitej i skłaniać je do podejmowania reform gospodarczych i społecznych, jako warunkujących możliwość rozwoju kraju⁸⁵.

Bibliografia

Źródła

„Pamiętnik Historyczno-Polityczny przypadków, ustaw, osób, miejsc i pism wiek nasz szczególnie interesujących”, Warszawa 1982–1792.

Opracowania

BARTON Simon, *Historia Hiszpanii*, Warszawa: KiW, 2011.

BOBIŃSKA Celina, *Spoleczno-ekonomiczne idee polskiego Oświecenia*, „PH”, t. 42: 1951.

CAMPOMANES Rodríguez, *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, Madrid: Fundacion Sancho el Sabio Fundazioa, 1774.

CLARKE Edward, *Letters Concerning the Spanish Nation. Written at Madrid during the Years 1760 and 1761*, London: Printed for T. Becket and P.A. De Hondt, at Tully's Head in the Strand, 1763.

DÍAZ Rodríguez, *Reforma e Ilustración en la España del siglo XVIII. Pedro Rodríguez de Campomanes*, Madrid: Fund. Univ. Espagnola, 1975.

FORSTER Georg, *Wöchentliche Nachrichten von neuen Landcharten, geographischen...*, Berlin 1791.

---

⁸² *Hiszpania*, „PHP”, luty 1789, s. 194.

⁸³ *Ibidem*, s. 195.

⁸⁴ *Hiszpania*, „PHP”, czerwiec 1783, s. 13–14.

⁸⁵ Stąd też tak wiele uwag o sytuacji włościan, Kamil MICHALUK, *Problem chłopski na łamach „Pamiętnika Historyczno-Politycznego” Piotra Świtkowskiego*, „Białostockie Teki Historyczne”, t. 15: 2017, s. 71–95.

- FRAGO Antonio Viñao, *Modèles et originalité d'une politique éducative*, [in:] *Le règne de Charles III. Le despotisme éclairé en Espagne*, ed. Gérard CHASTAGNARET, Gérard DUFOUR, Paris: CNRS, 1994.
- GRODEK Andrzej, Ks. Piotr Świtkowski, *statysta polski końca XVIII w.*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, R. 3: 1934.
- HOMOLA DZIKOWSKA Irena, *Pamiętnik Historyczno-Polityczny Piotra Świtkowskiego 1782–92*, Kraków: UJ 1960.
- KUCHARSKI Adam, *Hiszpania i Hiszpanie w relacjach Polaków. Wrażenia z podróży i pobytu od XVI do początków XIX w.*, Warszawa: Semper, 2007.
- LELEWEL Joachim, *Historyczna paralela Hiszpanii z Polską w XVI, XVII, XVIII wieku*, Warszawa: DiG, 2006.
- LIPiNSKI Edward, *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej do końca XVIII wieku*, Wrocław: PAN, 1975.
- LOPEZ François, *Du despotisme éclairé et du gouvernement de Charles III*, [in:] *Le règne de Charles III. Le despotisme éclairé en Espagne*, ed. Gérard CHASTAGNARET, Gérard DUFOUR, Paris: CNRS, 1994.
- LYNCH John, *Bourbon Spain, 1700–1808*, Cambridge (Mass.): Basil Blackwell Scientific Publications, 1989.
- ŁOJEK Jerzy, *Gazeta Warszawska ks. Łuskiny*, Warszawa: KiW, 1959.
- ŁOJEK Jerzy, *Historia prasy polskiej*, t. I, Warszawa: PWN, 1976.
- ŁOSSOWSKA Irena, Piotr Świtkowski, [in:] *Pisarze polskiego Oświecenia*, red. Teresa KOSTKIEWICZOWA, Zbigniew GOLIŃSKI, t. II, Warszawa: PWN, 1994.
- MICHAŁUK Kamil, *Problem chłopski na łamach „Pamiętnika Historyczno-Politycznego” Piotra Świtkowskiego*, „Białostockie Teki Historyczne”, t. 15: 2017.
- MILKOWSKI Tadeusz, *Historia Hiszpanii*, wyd. II, Wrocław: Ossolineum, 2002.
- OBTUŁOWICZ Barbara, *Księżę Pokoju księciem wojny. Polityka Manuela Godoya wobec Francji w latach 1792–1808*, Kraków: WSP, 1999.
- PIETKIEWICZ Zygmunt, *Wstęp*, [in:] François QUESNAY, *Pisma wybrane*, przekł. Barbara PIETKIEWICZOWNA, Kraków: druk W. L. Anczyca i Spółki, 1928.
- ROSTWOROWSKI Emanuel, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa: PWN, 1977.
- SIDOROWICZ Dorota, *Udział czasopism Piotra Świtkowskiego w niemiecko-polskim transferze kulturowym doby oświecenia w ujęciu bibliograficznym*, [in:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. Dariusz KUŹMINA, Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2007.
- STANKIEWICZ Waclaw, *Fizjokratyzm*, Warszawa: PWE, 1982.
- STELMASIAK Katarzyna, *Codziennosc hiszpańska drugiej połowy XVIII wieku w świetle korespondencji Johna i Sarah Jay*, „AUL.FH”, nr 70: 2001.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Hiszpańskie oblężenie Gibraltaru 1779–1783 w świetle „Pamiętnika Historyczno-Politycznego”*, [in:] *Sily morskie Rzeczypospolitej Polskiej w bałtyckim i światowym systemie bezpieczeństwa na morzu. Księga jubileuszowa prof. dr hab. Andrzeja Makowskiego*, red. Krzysztof ROKICIŃSKI, Gdynia: Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte, 2020.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Obrady sejmku grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa: Wydawnictwo UJD, 2020.
- STROYNOWSKI Andrzej, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź: WSSM, 2005.
- TUÑÓN DE LARA Manuel, *Historia Hiszpanii*, przekł. Szymon JĘDRUSIAK, Kraków: Universitas, 2012.
- VILAR Pierre, *Historia Hiszpanii*, przekł. Irena i Ryszard STEMPŁOWSCY, Warszawa: PWN, 1991.
- ZIENKOWSKA Krystyna, *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 1998.

Reforms in Spain (1782–1792) in the light of the reports of the „Historical and Political Diary”

Summary

The journal of priest Piotr Świtkowski played an important role in shaping the political awareness of Poles in the years 1782–1792. A particular merit of this journal was providing extensive knowledge about the political, economic and social situation, and mainly about the Enlightenment reforms in Europe. Spain was also among the countries discussed by Father Świtkowski. He treated it as a country at a similar level of development to Poland. This was to inspire Poland to undertake reforms similar to those implemented in Spain.

Keywords: Enlightenment, Spain in the 18th century, Piotr Świtkowski, Charles III of Bourbon, Charles IV of Bourbon.